

ESKİŞEHİR İMALAT SANAYİNİN YAPISI VE TEMEL SORUNLARI

Prof. Dr. Rifat ÜSTÜN

I— GİRİŞ

Hızlı kalkınma ve gelişme durumunda olan Türkiye imalat sanayinde, akılcı ve zorunlu bir yaklaşımla tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin tüm etkileri görülmektedir. Gelişmekte olan Türkiye'de son yıllarda imalat sanayinin bir yandan önemli gelişmeler gösterdiği, öte yandan da çeşitli faktörler nedeniyle biraz gerilediği görülmektedir. Bir taraftan özelleştirme kararları, öte yandan da oldukça yüksek bir düzeyde seyreden enflasyon, imalat sanayinin gerektiği biçimde büyümesini engellemektedir. Örneğin; Fransızlara 105 milyon dolara satılan 5 adet çimento fabrikasından bugün için kazanç sağlanırken, birkaç yıl sonra, aldığımız bu para ile belki de ancak sattığımız fabrikaların bir kısmını yapabileceğimize olanağı bulacağız. Yine büyük bir lastik fabrikasının hisselerinin yarısını, bu sanayide oldukça büyük sayılan bir başka lastik fabrikasına devretmesi, temizlik maddeleri üreticisinin hisselerinin tümünü yabancı sermayeye devredip, dış sermaye egemenliğine bırakılması, Türkiye imalat sanayinin çok uluslu şirketlere teslim edildiğini göstermektedir. Ayrıca son yıllarda enflasyonun büyük bir artışla devam etmesi de imalat sanayinde en büyük kuruluşların dahi sermayelerini eriterek, gelişmelerini engellediği açıktır. Son yıllarda ülke ekonomisinde yaşanan yüksek enflasyon oranları

ve birbirini izleyen devalüasyonlar ve kur ayarlamaları; **imalat sanayinde, yatırım ve işletme** dönemine ilişkin maliyetleri ve finansman gereklerini süratle arttırmıştır. Girdi ve kaynakların yüksek maliyetlerle sağlanması, genel fiyat yapısını yükseltmiştir. Bunun bir sonucu olarak, iç ve dış piyasa fiyatları arasında oluşan fark, ihracatların süratle büyümesini olumsuz olarak engellemiştir. % 100'lere doğru tırmanan bir enflasyon ve 1990 Ağustos ayında patlayan körfez krizi, ekonominin tüm işleyişini bozmuş ve sağlıklı tüm gelişmeleri de caydırmıştır. Oysa tüm Avrupa ülkelerinde yıllık enflasyon oranı % 1 ile % 5 arasında oynamaktadır. Bu nedenle Türkiye'de enflasyonun ekonominin bir numaralı sorunu olduğu kabul edilerek, para-kredi politikasının yanısıra, vergi politikası, kamu yatırımları politikası ve ihracat teşvik politikası da bu amaçla gözden geçirilmelidir. Öncelik enflasyonun hızla aşağı çekilmesine verilerek, bu amaçla tutarlı bir paket kararlılıkla uygulanmalıdır. Bu paketi; hükümetin kararlı bir biçimde büyüme hızını ve yatırımları düşürmesi, özellikle üretken olmayan yatırımların azaltılması, bu arada gerek kamu yatırımları gerekse kamu harcamalarındaki israfın önlenmesi ve bütçe açıklarının azaltılması ve bertaraf edilmesi oluşturmaldır. Bu arada yatırımlar azalsa dahi, üretimin aksaması ve düşmesi kesinlikle önlenmelidir.

Bugün dünyamızda yaşanan değişmelerin hızını ve niteliğini kavramadan, geleceğe yönelik doğru kararlar almak, işlerliği olan kurumlar oluşturmak çok güçtür. Bu nedenle ülkemizde bir yandan klasik sanayileşme aşamasının değerler ve ilişkiler sistemini özümsemek, öte yandan elektronik dönemin yarattığı değişikliklere ayak uydurmak gerekir. Örneğin; bilgisayarları sadece muhasebe kayıtlarını kullanmak yerine; üretim planlamasında, üretim sürecinin kontrolünde, ekonomik planlamada, mali planlamada, mühendislik hesaplarında ve satış tahminlerinde de kullanmak gerekir. Çünkü işletmeler; kendilerini etkileyen ekonomik, teknolojik, sosyo-kültürel ve politik çevrenin ürünüdür. Ulusal ve uluslararası uzmanlık düzeyi, alıcı ve satıcı piyasalar, işletmelerin faaliyetlerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir.

Az yukarıda belirttiğimiz tüm bu olumsuz gelişmelerden Eskişehir'deki imalat kuruluşları da önemli ölçüde etkilenmiştir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, Eskişehir; yörenin olumlu ulaşım koşulları, sınırları içerisindeki büyük şehrin kalabalık nüfusunun ve Kuzey Batı Anadolu'nun enerji açısından yararlanması, hammadde

sağlamadaki güçlüklerin az olması ile her geçen gün gelişen ender illerimizden biridir.

Sanayi sektöründe yaklaşık 40.000 kişilik bir insan gücü çalıştırmakla, aktif nüfusun % 40 gibi önemli bir kısmının bu sektörde çalışması ve toplam nüfusun % 60'nın geçimini sağlaması ile de, şehrimiz bir sanayi şehri olarak, öteki şehirlerimiz arasındaki seçkin yerini korumaktadır. İlimizde sanayinin gelişmesinde devlet işletmeleri büyük bir rol oynamıştır. Türkiye Lokomotif Motor Sanayi A.Ş. ile Hava Kuvvetleri Komutanlığına ait Hava İkmal Bakım Merkezinin de ilimizde faaliyette bulunmasıyla da, bölgemizde önemli ölçüde yetişmiş insan potansiyelinin varlığına sahip olunmuştur.

Sonuç olarak, Eskişehir ili sanayii, gelişmiş bir sanayidir. Bu sanayi içerisinde de makina sanayi, gelişmiş bir sanayi dalıdır. Eskişehir'de artık, fabrikalar yapan fabrikalar mevcuttur. Ancak Eskişehir'in bu hızlı değişim ve gelişimi, beraberinde oldukça ciddi sorunlar da getirmiştir. Bu sorunların bir kısmı, ülke çapında çözüm aranmasını gerektiren ve tüm Türkiye için söz konusu olan genel sorunlardır. Ancak sorunların bir kısmı, Eskişehir Bölgesinin özelliklerinden ve Eskişehir'deki sanayinin yapısından kaynaklanan bölgesel sorunlardır. İşte bu çalışmanın amacını, bu sorunları özellikle imalat sanayini ilgilendiren yönleriyle incelemek olacaktır. Bu çalışmanın sonucunda, sorunların çözümüne ilişkin bazı görüş ve düşünceler ya da öneriler ortaya konulmakla birlikte, genel bir sonuç ve çözüm modelleri araştırmak amaç ve iddiası söz konusu değildir.

Bu çalışmamızda, öncelikle Eskişehir imalat sanayinin genel görünümü, yapısı ve özellikleri ele alınarak, kısaca incelenmeye çalışılmıştır. Daha sonraki bölümde de, Eskişehir imalat sanayinin bölgesel sorunları alt başlıklar içinde ele alınmaktadır.

II— ESKİŞEHİR İMALAT SANAYİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıç yıllarında, başka bir deyişle 1927 yılında yapılan sanayi sayımında elde edilen sonuçlara göre, Eskişehir'de sektörlere göre Maden Çıkarma Sanayinde; 53 işletme, 402 kişi, Tarıma Dayalı Sanayide; 324 işletme, 836 kişi, Dokuma Sanayinde; 63 işletme, 188 kişi, Ağaç Ürünleri Sanayinde; 148 işletme, 589 kişi, İnşaat Sanayinde; 35 işletme, 198 kişi, Maden

İşletme ve Makine Sanayinde; 217 işletme, 517 kişi, Kimya Sanayinde; 4 işletme 11 kişi ve diğer sanayi dallarında ise; 2 işletme, 3 kişi istihdam edilmekte olup, toplam işletme sayısı 846, istihdam edilen toplam işçi sayısı da 2.744 kişiydi. Cumhuriyet döneminin başlangıç yıllarında, Eskişehir imalat sanayinin en kabarıklık işyeri rakamlarının; Tarıma Dayalı Sanayi, Maden İşletmeleri Sanayi ile Ağaç Ürünleri Sanayinde toplandığı görülmektedir. Bu sektörlerde çalışan işçi sayısının da, işyeri sayısı ile doğru orantılı olarak arttığı da bir gerçektir.

1950 yılında, imalat sanayi içinde Eskişehir Şeker Fabrikası, Eskişehir Demiryolu Fabrikası ve Uçak Fabrikasından oluşan 3 devlet işletmesi, imalat sanayinde çalışan yaklaşık 10.000 kişinin 5.800'ünü bünyesinde toplarken, 10'dan fazla işçi çalıştıran 27 özel işletmede çalışanların sayısı ise 1.645'tir. 1080 küçük işletmede çalışanların toplam sayısı da 2.530'dur.

1952 yılında ise Eskişehir'de 1444 işyerinin bulunduğu ve bunlarda toplam 14.000 kişinin çalıştığı belirlenmiştir. 3008 Sayılı İş Kanunu çerçevesine giren 16 fabrika, 8 Atölye, 2 Tezgah, 4 Tamirhane, 1 Makina ve El Sanayi mevcuttu.

Eskişehir'de yıllar itibariyle imalat sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin sayısı, ana gruplar itibariyle şöyledir:

Ana Gruplar	1985	1986	1987
31 Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	31	25	23
32 Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayi	4	4	3
33 Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayi	13	10	8
34 Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayi	2	1	1
35 Kimya, Petrol, Kömür, Kauçuk ve Plastik Ürünleri Sanayi	1	1	1
36 Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	4	2	2
37 Metal Ana Sanayi	3	1	2
38 Metal Eşya, Makina ve Teçhizat, Ulaşım Aracı, İlmi, Mesleki Ölçme Aletleri Sanayi	28	26	25

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi, Eskişehir İmalat Sanayinin; Gıda-İçki-Tütün, Orman Ürünleri-Mobilya Sanayi ile Metal Eşya-Makina-Teçhizat-Ulaşım Aracı-İlmi-Mesleki-Ölçme Aletleri Sanayine dayalı olduğu görülmektedir. Öte yandan Dokuma-Giyim

Eşyası-Deri Sanayi ile Taş ve Toprağa dayalı Sanayinin de, Eskişehir imalat sanayi içinde küçük çapta da olsa faaliyet gösterdiği açıkça görülmektedir.

İl içi gayri safi yurt içi hasıla içinde 1986 yılında sanayinin payı, % 31,91'dir. Eskişehir'de sanayinin gelişmesinde 20. yüzyıl başından itibaren Devlet İşletmeleri rol oynamıştır. Özellikle Devlet işletmelerinde yetişen nitelikli insangücü, il sanayinin gelişmesinde belirli bir etken olmuştur.

1970'li yıllara gelinceye kadar, Eskişehir'in diğer yörelere göre üstünlüğünü, yetişkin işgücü oluşturmaktadır. İlde geniş bir yer tutan küçük sanayi, büyük işletmelere girdi sağlayarak ve fason üretim yaparak, il sanayisinin gelişmesinde önemli bir kaldıraç görevi üstlenmiştir. Ulaşım, Enerji, yetişkin işgücü ve geniş bir küçük sanayi kesiminin sağladığı birikim, Eskişehirli sanayiciler tarafından iyi değerlendirilmiş, yeni kuruluşların yanısıra, birçok sanayici de ürün farklılaşmasına gitmeye, döviz darboğazı nedeniyle dış alımı kısıtlanan ara ve yatırım malları üretmeye başlamıştır.

24 Ocak kararlarının uygulamaya konulduğu 1980 yılından 1984 yılına dek, imalat işletmelerini en çok sarsan olayın, yüksek faiz politikası ile talep daraltıcı ekonomi politikasının olduğu söylenebilir. D.P.T. ve D.İ. Enstitüsü gibi Devlet Kuruluşları ile odalar gibi Kamu Kurumlarının verilerine göre Eskişehir, 1980'li yıllara gelinceye dek, her yönüyle bir gelişme içinde iken, bu gelişme 1980'li yıllarda yerini duraklamaya ve hatta gerilemeye bırakmış bulunmaktadır. Bunun nedenini, Eskişehir'in yan sanayiler doğurabilecek temel ve büyük ölçekli sanayi yatırımlarından, son yıllarda hiç pay almaması oluşturmaktadır. Çünkü yerel birikim sahipleri ile sermaye sahipleri, menkul ya da gayrimenkul değerlerini ve sanayi sektörüne yönelik yatırımlarını, il dışına yapmışlardır. Öte yandan öteki yatırımlardaki artışın önkoşulunu oluşturan altyapı yatırımları da, yerel işletme yöneticilerince zamanında gerçekleştirilmemiştir. İthal ikameci politikaların terkedilip, dışa açık ekonomi politikaların izlenmeye başlandığı 1980'li yıllarda, Eskişehir'de sanayi kesimi bu değişikliğe bir türlü uyum sağlayamamıştır. Ayrıca merkezi yönetimlerin kararlarında, Eskişehir lehine tercih kullanılmasını sağlayabilecek baskı grupları etkin olmamış ve bu gruplar, kendi aralarında bile herhangi bir dayanışma sağlayamamışlardır. Sonuçta işletmeler, daha çok dış kaynak kul-

lanır duruma gelmişlerdir. 24 Ocak ekonomik istikrar tedbirleri darbesini, daha çok küçük ve orta ölçekli, satışları düşük, özkaynakları zayıf kuruluşlar üzerine vurmuştur. Ancak 1984 yılından itibaren de, Eskişehir sanayisinde hissedilir bir hareketlilik başlamıştır. Bu canlanmada en önemli etken, Eskişehir'deki bazı sanayi kuruluşlarının, ülke genelinde tekel durumunda olmalarından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra, Baksan Küçük Sanayi Sitesinin 1981'de devreye girmesiyle başlayan küçük ve orta ölçekli işletmeler ve Eskişehir'de genç bir sanayici kuşağın yetişmesi de, Eskişehir'de sanayinin canlanmasına ve gelişmesine önemli katkıd abulunmuştur.

Devlet İstatistik Enstitüsü Sanayi anketlerinde ve İstanbul Sanayi Odası (İSO)'nun 500 büyük işletmesi arasında Eskişehir'deki işletmelerden yer alan büyük işletme sayısı yıllar itibariyle şöyledir:

	1980	81	82	83	84	85	86	87	88
Toplam İşletme Sayısı	13	14	9	9	9	10	11	11	10
K.İ.T. Sayısı	5	3	3	3	3	3	3	3	3

Bu rakamlar, Eskişehir İmalat Sanayinde, işletme büyüklüğünün genellikle küçük olduğunu göstermektedir. 1980-1988 döneminde Türkiye'deki en büyük işletme sıralaması içine, değişik yıllarda 17 işletme girmiştir. Bunlardan 6'sı sürekli olarak ilk 500 işletme içinde yer alırken, 3 işletme ancak birer kez sıralamaya girebilmiştir. Aynı dönemde sıralamaya sürekli giren 6 kuruluştan 3'ü K.İ.T. dir. Sıralamaya giren işletmelerin ikisi ise il dışı sermaye ile kurulmuş işletmelerdir ve bunların diğer yerlerdeki yatırımları birlikte değerlendirilmiştir. 1980-1988 döneminde il içi sermaye ile kurulmuş olan yalnız çimento fabrikası, sürekli ilk 500 işletme içinde yer almış, o da 1980 de 260. sırada iken, 1986 da 345.liğe düşmüştür. Tablodan da görüldüğü gibi 1980'li yılların başında Eskişehir den ilk 500 büyük işletme içine giren işletme sayısı, bir hayli yüksek olmasına karşın, giderek bu sayı düşmüştür. İl içi sermaye ile kurulan işletmeler, giderek hem liste dışı kalmışlar, hem de listede yer alanların sıralamadaki yerleri gerilemiştir. Tabloda görüldüğü gibi, Eskişehir'den çeşitli yıllarda Türkiye'nin 500 büyük işletmesi arasına çok az sayıda işletmenin girebilmesi, Eskişehir gibi sanayisi gelişmekte olan ve içinde Türkiye'nin en büyük üniversitesi bulunan bu şehir için, iyi bir gösterge değildir. Eskişehir sanayisi,

kendisinden beklenen olumlu gelişmeleri göstermemekte ve yerinde saymaktadır.

Son beş yılda D.İ.E. yıllık sanayi anket sonuçlarına göre, Eskişehir'deki işletme sayısı ve çalışanların sayısı aşağıdaki gibi değişmiştir:

Yıllar	İşletme Sayısı	Çalışanların Sayısı
1985	10.647	927.595
1986	9.764	943.997
1987	9.414	973.525
1988	Veri Yok	Veri Yok
1989	» »	» »

Görüldüğü gibi son beş yılda işletme sayısı, son yıllarda azalmakta, buna karşılık çalışanların sayısı oransal olarak artmaktadır. Bu durum işletmelerin yatay ve dikey biçimde birleşerek, aralarındaki rekabeti azaltma ve tekel oluşturma eğilimiyle açıklanabilir. 1988 ve 1989 yıllarına ilişkin verilerin elde edilememesi nedeniyle, bu yıllara ilişkin herhangi bir değerlendirme yapılamamıştır.

Yıllar itibariyle D.İ.Enstitüsü istatistiklerine göre Eskişehir İmalat Sanayinde çalışan işçi sayısı ve bu işçilere ödenen ücretler de şöyledir:

Yıllar	İşçi Sayısı	Ücretlerin Toplam Tutarı
1985	16.742	22.137.367.704
1986	17.482	25.525.349.717
1987	17.459	39.128.892.758
1988	16.368	57.400.000.000
1989	33.288	75.000.000.000

1986 yılında 1985 yılına göre işçi ücretlerinde % 15,3'lük bir artış sağlanırken, 1987 yılında da 1986 yılına göre % 53,2'lik bir artış sağlanmıştır. Aynı yıllarda enflasyon oranının % 70 dolayında seyrettiğini düşündüğümüzde, Eskişehir işçisinin reel gelirlerinde önemli bir aşınma göze çarpmaktadır. Aynı yıllarda işçi sayısının bir miktar arttığı da gözönünde bulundurulduğunda, % 15,3 ile % 53,2'lik artışların, enflasyonun oldukça altında gerçekleştiği görülür ki, bu işçiler açısından son derece olumsuz bir durumdur. 1988 yılında 1987 yılına göre işçi ücretlerinde % 45'lik bir artış sağlanırken, 1989 yılında da 1988 yılına göre % 32'lik bir artış sağlanmıştır. Genelde biliyoruz ki, Türkiye emeğin en ucuz olduğu ülkelerden birisidir.

Eskişehir imalat sanayinin gelişiminin bir başka göstergesi de; kullanılan girdi, toplam ücretin değeri ve yaratılan katma değer in yıllar itibariyle gösterdiği gelişmedir. Gerçekte bu değerler, bir sektörün gelişmesini belirlemede, işletme ve çalışanların sayısına göre çok daha önemli ve anlamlıdır. Ancak değerler cari fiyatlarla verildiği için, yorumlamanın dikkatli bir biçimde yapılması gerekir. Özellikle son yıllarda görülen hızlı fiyat artışları, bu gerekliliği daha da belirginleştirmektedir. Eskişehir imalat sanayinde; girdi, çıktı ve katma değer in gelişimi, yıllar itibariyle şöyledir:

Yıllar	Girdi	Çıktı	Katma Değer
1985	89.711.619.211	161.938.363.559	72.226.744.348
1986	176.310.206.174	303.443.208.325	127.133.002.151
1987	187.438.349.063	315.614.601.863	128.176.393.800
1988	258.400.000.000	425.300.000.000	166.900.000.000
1989	Veri Yok	Veri Yok	Veri Yok

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi, Eskişehir'de 1985 yılında % 80,5, 1986 yılında % 72,1, 1987 yılında % 68,3 ve 1988 yılında da % 64,5'lik bir katma değer elde edilmiştir.

Katma değerlerin yıllar itibariyle giderek düşmesinin nedeni, işçi ücretlerinde reel bir gerileme olmakla birlikte, hammadde ile genel imalat giderlerindeki artıştan kaynaklanmaktadır. Öte yandan 1985-1987 döneminde girdiler parasal değerlerle, 2,08 kat ve üretim değeri de 1,94 kat artış göstermiştir. Ancak gerçek artışların bu kadar olmadığı, bu değerlerin enflasyonun etkisini büyük ölçüde yansıttığı açıktır.

Eskişehir'de imalat sanayindeki işletme sayısı da, sektörlerle göre yıllar itibariyle aşağıdaki gibi bir gelişim göstermiştir:

Yıllar	3	31	32	33	34	35	36	37	38
1985	86	31	4	13	2	1	4	3	28
1986	76	25	4	16	1	1	2	1	26
1987	65	23	3	8	1	1	2	2	25
1988	Veri Yok								
1989	» »								

Yıllar itibariyle Eskişehir'de faaliyet gösteren işletme sayısı 1985 yılında 86, 1986 yılında 76, 1987 yılında 65 olmuştur. Gıda, içki ve tütün sanayinde (31) 1985 yılında 31, 1986'da 25, 1987'de 23 işletme faaliyet göstermiştir. Dokuma, Giyim ve Eşya Sanayinde(32)

1985 yılında 4 işletme bulunurken 1986 yılında 4, 1987 yılında ise 3'e düşmüştür. Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayinde(33) 1985 yılında 13, 1986'da 16 ve 1987'de de 8 işletme, Kağıt-Kağıt Ürünleri ve Basın Sanayinde(34) 1985 yılında 2, 1986 ve 1987 yılında da 1'er işletme, Kimya-Petrol-Kauçuk ve Plastik Ürünleri Sanayinde(35) 1985, 1986 ve 1987 yıllarında sadece 1'er işletme bulunmaktadır. Oysa Taş ve Toprağa Dayalı Sanayide(36) 1985 yılında 4, 1986 ve 1987 yıllarında ikişer işletme, Metal Ana Sanayinde(37) 1985 yılında 3, 1986 yılında 1, 1987 yılında 2 işletme, Metal Eşya-Makine ve Teçhizat Ulaşım Aracı-İlmi-Mesleki Ölçme Aletleri Sanayinde(38) 1985 yılında 28, 1986 yılında 26 ve 1987 yılında da 25 işletme faaliyet göstermiştir.

Az yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, 1985, 1986 ve 1987 yıllarında Eskişehir İmalat Sanayinde işletme sayısı, yıllar itibariyle Gıda-İçki ve Tütün Sanayinde(31) bir azalma göstermiştir. Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayinde(33)'de yine bir azalma göze çarpmaktadır. Metal Eşya-Makina-Teçhizat Sanayinde(38) de, yıllar itibariyle az da olsa bir azalma görülmektedir. Tüm bu azalmaların nedenini, sanayinin ve dolayısıyla ekonominin tabanını oluşturan imalat sanayinin, yeterince korunmaması ve mevcut rekabet koşulları içinde bazı işletmelerin sermaye yetersizliği nedeniyle yok olup gitmesi oluşturur. Tabloya dikkatle baktığımızda, Eskişehir İmalat Sanayindeki işletmeler yıllar itibariyle azalma göstermesine rağmen, Gıda-İçki-Tütün Sanayinin, Metal Eşya-Makina-Teçhizat-Ulaşım Aracı-İlmi-Mesleki Ölçme Aletleri sanayinin ve Orman Ürünleri-Mobilya Sanayinin, Eskişehir ekonomisindeki yer ve önemleri açısından sanayi dalları arasında yapılan bir sıralamada ilk üç sırayı aldığını kolayca görebiliriz. Bu üç sanayi dalı, Eskişehir'in ekonomik yaşamında, yüzyıllardır büyük önem taşıyan geleneksel sanayi dallarını oluşturmaktadır.

Gıda-İçki ve Tütün sanayi dalının sahip olduğu önem, Eskişehir'in bölgesel özelliklerinin bir sonucudur. Büyük işletmelerin yaklaşık % 36'sı bu sanayi dalında faaliyet göstermektedir.

Genel anlamda Eskişehir İmalat Sanayinin büyüklüğünü ve önemini ortaya koyabilmenin bir başka yolunu da, bu sanayinin bazı temel verilerinin Türkiye toplamı içindeki oranını belirlemek oluşturur. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, Eskişehir imalat sanayi, Türkiye imalat sanayindeki toplam işletme sayısının 1985 yılında % 8.07, 1986 yılında % 7.78 ve 1987 yılında % 6.9'na sahiptir.

Çalışanlar toplamı açısından da, 1985 yılında % 018, 1986 da % 0019 ve 1987 yılında da % 018'ne sahip bulunmaktadır. Türkiye'de yapılan ücret ödemelerinin 1985 yılında % 011'i, 1986 yılında % 2,6'sı ve 1987 yılında da % 088'i Eskişehir İmalat Sanayinde ödenmiştir. Toplam İmalat Sanayi girdilerinin 1985 yılında % 7.74'dü, 1986 da % 001'i ve 1987 yılında da % 005'i Eskişehir İmalat Sanayi İşletmelerince kullanılmıştır. Öte yandan toplam çıktının 1985 yılında % 9.03'ü, 1986 da % 001'i ve 1987 de % 7.72'si ve katma değer 1985 yılında % 0013'ü, 1986 da % 0013'ü ve 1987 yılında % 7.39'u Eskişehir İmalat Sanayi işletmelerince elde edilmiştir. Türkiye İmalat Sanayinde 1985 yılı içinde yapılan toplam sermaye yatırımlarının % 3.6'sı, 1986 yılı içinde % 006'sı ve 1987 yılı içinde de % 4.3'ü Eskişehir'de gerçekleştirilmiştir.

	Türkiye			Eskişehir			Eskişehir'in %'desi		
	1985	1986	1987	1985	1986	1987	1985	1986	1987
İşletme sayısı	10.647	9.764	9.414	83	76	65	8.07	7.78	6.9
Çalışanların sayısı	927.595	943.997	973.535	16.742	17.482	17.459	0.018	0.019	0.018
Ücretler	200.789	9.594.049	445.620	22.137	25.525	39.128	0.11	2.6	0.088
	034.419	906.856	901.951	367.704	349.717	892.758			
Toplam Girdi	11.501.149	16.056.533	3.728.747	89.711	176.310	187.438	7.74	0.01	0.05
	169.454	530.288	148.349	619.211	206.174	349.033			
Toplam Çıktı	17.810.624	25.973.633	40.754.320	161.938	303.443	315.614	9.03	0.01	7.72
	818.352	411.977	215.728	363.569	208.325	601.863			
Katma Değer	5.656.824	9.923.099	17.301.041	72.226	127.133	128.176	0.013	0.013	7.39
	448.898	881.689	217.379	744.348	002.151	393.800			
Sabit Sermaye Yatırımları	1.116.216	112.090	2.101.099	4.736	7.892.796	9.399	3.6	0.06	4.3
	717.700	959.305	523.831	435.381	008	716.847			

Yukarıdaki tabloda yer alan verilerden anlaşıldığı gibi, 1985 yılından 1987 yılına dek, Türkiye'de sabit sermaye yatırımları çok büyük miktarda artış göstermiştir. Özellikle 1986'dan sonra ve 1987 yılında çok büyük tutarlarda sabit sermaye yatırımı gerçekleştirilmiştir. Eskişehir'de de 1985 yılından 1987 yılının sonuna dek, sabit sermaye yatırımlarının arttığı görülmektedir. Özellikle 1986 yılından 1987 yılına dek büyük oranda yatırım yapıldığı görülmektedir. 1988 yılında da 16 milyar liralık bir sabit sermaye yatırımı gerçekleştirilmiştir. Öte yandan Eskişehir'de yapılan sabit sermaye yatırımlarının Türkiye genelinde yapılan yatırımlardan almış olduğu pay düşüktür. Oysa Eskişehir'in bir sanayi ili olması nedeniyle, kurulu olan imalat sanayilerine bağlı olarak, yeni yatırımların yapılması gerekirdi. Yeterli girişimlerin olmaması ve sermaye maliyetinin çok yüksek olması nedeniyle, sabit sermaye yatırımlarının tutarı Eskişehir'de sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Çünkü % 115-120'lere

ulaşan mevcut kredi faiz oranları ve döviz kurları ile yeni yatırım girişimlerinin yapılması son derece olanaksızdır. Yatırımlar sanayi yerine lüks ve spekülatif alanlara yönelmektedir. Aslında Türkiye’de, ihracattaki büyümeyle paralel olarak, dış ticarete dayalı yeni sanayileşmeye gidilmemiş olması, geliştirilen yatırım politikasında yapılan en büyük hatayı oluşturmuştur.

Eskişehir imalat sanayinin yapısı üzerinde dururken, ele alınması gereken önemli bir nokta da, kamu kesiminin imalat sanayi içindeki yeri ve önemidir. 1987 yılına ilişkin verilere göre, kamu kesiminin Eskişehir imalat sanayinde yeri ve önemi şöyledir;

	Kamu Kesimi			%’de 2/1
	Toplam (1)	(Devlet) (2)	Özel Kesim (3)	
İşletme Sayısı	134	7	127	5.22
Çalışan Sayısı	17.459	8.033	9.426	46.01
Girdi	173.502.612.126	79.659.598.582	93.843.013.544	45.91
Çıktı	296.399.121.832	130.148.436.448	1.655.917.684.984	44.02
Katma Değer	122.896.509.706	50.821.838.266	72.044.671.440	41.35
Sabit Sermaye Yatırımı	9.042.252.380	2.035.286.024	7.006.967.356	22.50

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, 1987 yılında Kamu işletmeleri; sayı olarak % 5.22’lik ve çalışanların sayısı olarak da % 46.01’lik bir paya sahiptir. Kamu Kesimi, Eskişehir İmalat Sanayi içinde; girdi, çıktı ve Katma değer açısından da sırasıyla % 45.91, % 44.02 ve % 41.35’lik paylara sahip bulunmaktadır. 1987 yılında Kamu Kesimi, Eskişehir İmalat Sanayinde yapılan sabit sermaye yatırımlarının % 22.5’ünü gerçekleştirmiştir. Görüldüğü gibi, Devletin Eskişehir’deki işletme sayısı sadece 7 adet olmakla birlikte; istihdam, girdi, çıktı ve katma değer açısından yarıya yakın paylara sahiptir. Buradan, Devlet işletmelerinin daha verimli üretimde buldukları sonucunu çıkartabiliriz. Bu sonucu, aşağıdaki şekilde daha da somut hale getirebiliriz:

$$\begin{aligned} \text{Devlet İşletmeleri} &= \frac{\text{Katma Değer}}{\text{Sabit Sermaye}} = \frac{50.821.838.266}{2.035.385.024} = 24.9 \\ \text{Özel İşletmeler} &= \frac{\text{Katma Değer}}{\text{Sabit Değer}} = \frac{72.044.671.440}{7.006.976.356} = 10.2 \end{aligned}$$

Her iki sektörde de çalışanların sayısının birbirine yakın olmasının nedeni, adet olarak az olan kamu sektörü işletmelerinin geniş çaplı ve büyük işletmelerden oluşmasıdır.

Eskişehir imalat sanayinin yapısı ile ilgili bir incelemede, bir başka önemli konuyu da, imalat işletmelerinin gerçek ve tüzel kişi işletmeleri şeklinde ayırımı oluşturur. Eskişehir Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı işletmelerin bu açıdan bir incelenmesi, son yıllar için aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Yıllar	Toplam İşletme Sayısı(1)	Gerçek Kişi İşletmesi(2)	Tüzel Kişi İşletmesi(3)	% 3/1
1985	141	45	96	68.08
1986	128	43	83	64.84
1987	152	47	105	69.07
1988	169	49	120	71.00

Yukarıdaki tablo, Eskişehir'de imalat sanayinde Tüzel Kişi işletmelerinin çok yoğun olduğunu, ancak gerçek kişi işletmelerinin payının da giderek arttığını göstermektedir. Tüzel kişi işletmelerinin daha yoğun olmasının nedenini, tüzel kişiliklere yasalarımızda tanınan üstünlükler ve bu statüdeki işletmelerin büyük ölçekli faaliyet göstermesi oluşturur. Bu da Eskişehir'deki işletmelerin, kurumsallaşmaya önem verdiklerini göstermektedir.

Eskişehir'de imalat sanayindeki işletmelerin sanayi dalları açısından yasal statüleri de, aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir: (Bu tabloda, 1989 yılına ilişkin veriler elde edilemediği için, 1988 yılına ilişkin veriler kullanılmıştır).

Sanayi Dalı	Gerçek Kişi İşletmesi	Tüzel Kişi İşletmesi	Toplam
3. İMALAT SANAYİ	49	120	169
31—Gıda-İçki ve Tütün Sanayi	4	24	28
32—Dokuma-Giyim Eşyası ve Deri Sanayi	2	6	8
33—Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayi	5	7	12
34—Kağıt-Kağıt Ürünleri ve Basın Sanayi	—	—	—
35—Kimya-Petrol-Kömür-Kauçuk Plastik Ürünleri Sanayi	3	5	8
36—Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	5	21	26
37—Metal Ana Sanayi	—	—	—
38—Metal Eşya-Makina-Tehizat Ulaşım Aracı-İlmi-Mesleki Ölçme Aletleri Sanayi	30	46	76
39—Diğer İmalat Sanayi	—	11	11

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi; Gıda-İçki-Tütün Sanayi ile Taş ve Toprağa Dayalı Sanayide kurumsallaşma, diğer sanayi dallarına oranla daha belirgindir. Gıda-İçki ve Tütün Sanayinde % 85.7, Taş ve Toprağa Dayalı Sanayide de % 80.7'lik bir kurumsallaşma görülmektedir. Öteki sanayi dallarında ise, ortalama % 65 civarında bir kurumsallaşma göze çarpmaktadır.

Eskişehir İmalat Sanayindeki tüzel kişi işletmelerinin şirket türleri açısından oransal dağılımı da, başka bir önemli konuyu oluşturmaktadır. Eskişehir'deki tüzel kişi işletmelerinin, şirket türleri açısından oransal dağılımı, yıllara göre şöyledir:

Şirket Türü	Yıllar					
	1985	%	1986	%	1988	%
1— Kollektif Şirket	18	13.85	12	12.9	11	8.39
2— Komandit Şirket	4	3	—	—	1	0.01
3— Limited Şirket	16	12.30	11	11.82	16	12.21
4— Anonim Şirket	84	64.62	61	65.6	92	70.22
5— K.İ. Teşebbüsü	8	6	8	9	8	6.1
6— Kooperatif	—	—	1	1	3	2.29
Toplam	130	100	93	100	131	100
7— Şahıs Şirketi	9		35		38	

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, Eskişehir'de Tüzel Kişi İşletmeleri içinde, kollektif ve komandit şirketlerin oranı giderek düşerken, Anonim şirketlerin payı ise yükselmektedir. Anonim şirketlerin Tüzel Kişi işletmeleri içindeki oranı, 1985 yılında %65.62 iken, 1988'de % 70.22'ye yükselmiştir. Yeni bir K.İ.T. işletmesi kurulmadığı için, K.İ.T. sayısı yıllar itibariyle sabit kalmıştır. Öte yandan kooperatif işletmeleri ile şahıs işletmelerinde, belirgin bir artış görülmektedir. Eskişehir'de şirket türü seçiminde, Anonim şirketler yönünde bir eğilim bulunmasının bir başka nedeni de, son yıllarda Eskişehir imalat sanayinde faaliyet göstermek üzere kurulan yeni tüzel kişi işletmelerinden çoğunun, Anonim şirket statüsüne sahip bulunmasıdır. Anonim şirketlerin sayısındaki gelişmeye karşın, bunların büyük bir kısmının aile şirketleri olduğu, hisselerin çok büyük bir oranda belirli ellerde toplandığı bilinmektedir. Bu durum gerçekte, Anonim şirketlerin, çoğunlukla şahıs şirketlerinin ya da diğer şirketlerin büyüyerek, tür değiştirmelerinin doğal bir sonucu olmaktadır.

Belirli bazı büyük işletmelerin örneğin; Arçelik ve TUSAŞ dışında, Eskişehir imalat sanayinde ileri bir teknolojinin uygulandığı söylenemez. Ekonomik ve fiziki ömrünü yıllar önce doldurmuş pek çok makina ve teçhizatın, hala imalatta kullanıldığı bilinmektedir. Araştırma ve geliştirme çalışmalarına, yeterince önem verilmemektedir. Sadece bazı büyük işletmelerde, araştırma görevlerini de üstlenen proje, etüd ve kalite kontrol bölümleri bulunmaktadır. Teknoloji geliştirme ve transfer edilen teknolojiyi, ülke ve işletme koşullarına uyarılama çabasına pek az işletmede rastlanmaktadır. Buna karşın, bazı belirli işletmelerde ciddi ve başarılı sayılabilecek mamul iyileştirme ve geliştirme çabaları görülmektedir. Oysa Eskişehir'de endüstrileşme sürecinin ilk yıllarında ve son yıllarda, teknolojik gelişmelerin dikkati çekecek bir hızla uygulandığı ve başarılı yenilikler yapıldığı gözlenmektedir. Teknoloji geliştirme ve uygulaması konusunda, çalışmalarımızın ilerideki bölümlerinde daha geniş bir açıklamada bulunacağız.

Eskişehir'de gelişmiş olan imalat sanayi işletmeleri, başlıca üç yerleşim alanında toplanmıştır. Bunlar; makina imalat ve yan sanayinin toplandığı Küçük Sanayi Bölgesi, Orman Ürünleri ve mobilya sanayinin yerleşim yeri olan Baksan Sanayi Sitesi, son olarak da imalat sanayinin tüm dallarından az çok bulunan Organize Sanayi Bölgesidir.

Eskişehir imalat sanayinin başka bir özelliği de, Türkiye'de hemen hemen ilk uygulama örnekleri arasında bulunan «Eskişehir Organize Sanayi Bölgesi»ne sahip olmasıdır. Organize Sanayi Bölgesinin, Eskişehir İmalat Sanayinin bugünkü yapı ve görünümü kazanmasında önemli rolü bulunmaktadır. Genellikle orta büyüklükteki işletmelerin yararlanması düşünülen organize sanayi bölgesinin kurulmasına, Bakanlar Kurulunun 18.12.1969 tarih ve 6/12 778 sayılı kanunca karar verilmiştir. Oysa ana amacı, birbini tamamlayan sanayilerin bir arada yer alarak, kârı en çoğa çıkaran rasyonel bir üretimi gerçekleştirmek olan Organize Sanayi Bölgeleri, Batı'da 2. Dünya savaşından sonra, Türkiye'de ise 1961'li yıllarda dengeli kalkınma ve bölgesel gelişmeye yardımcı, kalkınmaya yönelik özendirici önlemler arasında yer almıştır.

Eskişehir'in coğrafi konumu sanayideki gelişmesinde önemli bir rol oynarken, 1968 yılında sanayicilerin Ticaret Odasından ayrılarak, Mümtaz Zeytinoglu'nun öncülüğünde Eskişehir Sanayi Odası'nı kurmaları da sanayinin gelişmesinde önemli bir etken ol-

muştur. Sanayi odasının öncülüğünde kurulan Eskişehir Organize Sanayi Bölgesinin alt yapı çalışmalarına 1973 yılında başlanmış, 1000 dönümlük bir alanı kapsayan bu bölge 1975 yılında sanayi işletmelerinin hizmetine sunulmuştur. Toplam 39 kuruluşa tahsis edilen bu ilk bölümde, 37 fabrika üretime geçmiş bulunmaktadır. Mevcut 1000 dönümlük bölgenin dolması üzerine, bu kez yaklaşık 2000 dönümlük gelişme alanında, 1982 yılında alt yapı çalışmalarına başlanarak, iki yıl içinde tamamlanmış ve yeni arsa taleplerinin karşılanmasına başlanmıştır. Bu yeni bölümde de, bazı işletmeler üretime geçmiş durumdadır.

Organize Sanayi Bölgesi'nde bugün kurulu 110 işletme bulunmakta ve bunların 80 tanesi faaliyet göstermektedir. Organize Sanayi Bölgesinin kuruluş amaçlarından biri, sanayi potansiyeli olan şehirlerin ekonomisini canlandırmaktadır. Eskişehir Organize Sanayi Bölgesinin, şehrin ekonomisini ve sanayisini canlandırma amacına hangi boyutlarda ulaştığı araştırıldığında, ortaya çıkan sonuç hiç de olumlu değildir. Eskişehir Sanayi Bölgesinde, yatırım malları üretimi çoğunluktadır. Bu da, Eskişehir dışından makina talebini azaltmış olması açısından, bir gelişme sayılabilir.

Bugün Eskişehir Organize Sanayi Bölgesi'nde, 7.000 kişi çalışmaktadır. Eskişehir'deki büyük işletmelerin % 41'i, çalışanlarında yine % 41'i bu bölgede faaliyet göstermektedir. Çalışanların bu sayısı ve oranı, oldukça büyüktür. Gelecek yıllarda daha fazla sayıda kişinin çalışacağı düşünüldüğünde, bu bölgenin önemi daha da artacaktır.

Eskişehir imalat sanayinin özellikleri ile ilgili bir diğer konuda, işletmelerin üst düzeylerinde görev alan yöneticilerin nitelikleridir. Devlet İstatistik Enstitüsü Sanayi Anketine göre, 1977 yılında büyük işletmelerde çalışan üniversite ve yüksek okul mezunu sayısı 1200'ün üzerindedir. Oysa bu rakam 1971 yılında sadece 71'dir. Bu dönem içinde, toplam çalışanlar içinde yüksek okul mezunlarının oranı % 05'den % 3.6'ya çıkarak, oran olarak 7 kat artmıştır. Bugün büyük işletmelerde çalışan üniversite ve yüksek okul mezunu sayısı 10 binlere ulaşmış durumdadır.

Eskişehir imalat sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin üst düzey yöneticileri ile ilgili olarak, tarafımızdan öğrencilerimize yaptırdığımız bir araştırma da, bazı genellemelere olanak sağlamaktadır. Bu araştırmada 912 işletme yöneticisi ele alınmış; yaş,

eğitim, geldiği çevre, işletme içindeki durumu ve benzeri özellikleriyle değerlendirilmiştir.

Araştırmaya konu olan yöneticilerin % 14.69'u 50 yaşın üzerinde bulunurken, % 84.31'i de 30-50 yaş grubuna girmektedir. 30 yaşın altındaki yöneticiler ise % 01'lik bir paya sahiptir. Yöneticilerin % 58.20'si işletme içinden, % 26.66'sı işletme ya da sektör dışından ve % 15.14'ü de işletmenin bulunduğu sektörden gelmektedir. İncelenen yöneticilerin % 42.60'ı yüksek öğrenim görmüştür. Bu eğitim özellikle; mühendislik ve işletmecilik eğitimi olmaktadır. Orta ve lise öğrenimi görmüş yöneticilerin oranı ise % 33.41 dir. İlkokul eğitimine sahip yöneticilerin oranı da % 23.99'dur. İncelenen yönetici grubu içinde, hiç eğitim görmemiş herhangi bir yöneticiye rastlanmamıştır.

Araştırılan yönetici grubu içinde yöneticilerin büyük bir oranı, müteşebbis yönetici durumundadır. Bilindiđi gibi müteşebbis yöneticiler; esnek ve yaratıcı olmalı, planlayabilmeli, risk altına girebilmeli ve amaçlarına ulaşabilmek için karar verip etkinliğe geçebilmelidir. Başarılı müteşebbis yöneticiler; olanakları araştırır, projeleri başlatır, projeleri yürütebilmek ve uygulayabilmek için fiziki, mali ve beşeri kaynakları sağlar, kendisi ve astları için amaçlar belirler ve bu amaçlara ulaşabilmek için astlarını yönlendirip yol gösterir. Üst düzey müteşebbis yöneticiler; kendilerine hakim olmalı, işletmelerin ihtiyaçlarını kişisel çıkarlarından üstün tutmalı, kendilerini rahatça ve bağımsız olarak ifade edebilmeli, kişisel güçlülük ve zayıflıklarının farkına varabilmeli, kendilerine ve amaçlarına inanmalıdırlar. Ayrıca kendilerinden ufak insanları iş almaya devam ettikleri sürece, gelecekte bir cüceler şirketi olacaklarını, oysa kendilerinden büyük ve yetenekli kişileri iş aldıklarında da, bir devler şirketi olacaklarını unutmamalıdırlar.

Araştırılan yönetici grubu içinde müteşebbis yöneticiler dışın da kalanlar da, profesyonel yönetici olarak görev yapmaktadır. Araştırma sonucunda; hem müteşebbis hem de profesyonel yöneticilerin çok büyük bir kısmının; eğitim, iş seyahati ya da turizm amacıyla yurt dışına çıkmış oldukları belirlenmiştir. Müteşebbis yöneticilerin büyük ölçüde baba mesleğini sürdürdükleri ya da ticaretten sanayiciliğe yöneldikleri, buna karşın profesyonel yöneticilerin büyük ölçüde devlet memurluğundan işletme yöneticiliğine geçtikleri görülmüştür. Eskişehir imalat işletmeleri yöneticileri arasında, serbest meslekten ve az da olsa tarımdan gelenler de bu-

lanmaktadır. Özellikle müteşebbis yöneticilerin bulunduğu işletmelerde; merkezîyetçi eğilimin, mal sahipliği psikolojisinin ve tutuculuğun etkilerinin yaygın olduğu gözlenmiştir.

III— ESKİŞEHİR İMALAT SANAYİNİN ANA SORUNLARI

Eskişehir; günümüzde hızlı ve büyük ölçüde plansız ve programsız sanayileşmenin beraberinde getirdiği ekonomik ve sosyal kökenli bir çok sorunla karşı karşıya bulunmaktadır. Sanayinin ekonomik ve sosyal dengesizliklere yol açması, plansız kentleşme ve verimli tarım alanlarının daralmasına neden olması, Eskişehir'de sanayileşmenin yararlarını önemli ölçüde gölgelemekte, hatta sanayileşmenin durdurulması gerektiği görüşü bilimsel olarak tartışılmaktadır.

Bu araştırmamız, Eskişehir'de sanayileşmenin sorunlarını imalat sanayi açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Ancak sanayileşme olgusunun beraberinde getirdiği konut sorunu, kent hizmetleri yetersizliği, fiyat artışları, sosyal yapı ve değerlerin hızlı değişimi vb. konular, çalışmamızın ilgi alanı dışında kalmaktadır. Eskişehir'de imalat sanayinin sorunlarını (bu dar anlamı ile); Bölgesel Sorunlar ve İşletme Sorunları olmak üzere iki ana alt başlık altında inceleyeceğiz.

A— Bölgesel Sorunlar

Eskişehir imalat sanayi işletmelerinin bölgesel sorunları; Kuruluş Yeri, Taşıma, Su-Enerji-Alt Yapı ve Endüstriyel Artıklar-Çevre Kirlenmesi sorunları olmak üzere, dört grupta toplanabilir.

1— Kuruluş Yeri Sorunları

Eskişehir Bölgesi; hammadde kaynaklarına ve tüketim merkezlerine yakınlık, ulaşım olanakları, işgücü, enerji, su ve alt yapı tesisleri gibi kuruluş yeri seçimini etkileyen faktörler açısından oldukça uygun koşullara sahip bulunmaktadır.

Günümüzde, Eskişehir içinde imalat sanayinin yerleşim bölgeleri, iki grupta toplanabilir. Özellikle, eski ve küçük ölçekli işletmeler İsmet İnönü Caddesi, Köprübaşı, Kütahya Yolu, Tabakhane vb. şehir içi merkezlerde yoğunlaşırken, genellikle daha büyük ölçekli ve yeni işletmeler, Organize Sanayi Bölgesi, İstanbul-Bursa kara yolu üzeri ile Bozüyük gibi şehir çevresindeki yeni yerleşim bölgelerinde yoğunlaşmaktadır.

Şehir içinde bulunan işletmeler, büyüme olanakları sınırlı olmakla birlikte; yol, su, ulaşım, elektrik ve benzeri alt yapı sorunlarının çözümünde belediye hizmetlerinden yararlanmaktadırlar. Bu işletmelere Belediye, büyüyebilmeleri için bir tek çivi çakmalarına dahi müsaade etmemektedir. Bu işletmeler zamanla, şehir içinde hammadde ve mamul naklinin iyice zorlaşması nedeniyle, organize sanayi bölgesine kayacaklardır. Organize Sanayi Bölgesi dışında kalan bu imalat işletmelerinin büyük bir çoğunluğu, kent hizmetlerinin yetersiz kaldığı durumlarda, bu sorunlarını kendileri çözmek zorunda kalmışlardır.

Araştırma yaptığımız 104 imalat işletmesi, Eskişehir'de küçük imalat işletmelerinin şehir içinde dağınık yerleşmiş olmalarının; bu işletmeler arasındaki işbirliğini ve uzmanlaşma olanaklarını önemli ölçüde engellediğini belirtmiştir. Öte yandan 37 işletme de dağınık yerleşmenin, işbirliğini ve uzmanlaşmayı engellemediğini belirtirken, 8 işletmeden bu konuya ilişkin herhangi bir yanıt alınmamıştır. Ayrıca Eskişehir'de önemli boyutlara ulaşan bir işyeri yetersizliği söz konusudur. Havalar uygun olduğu sürece birçok cadde ve sokak, tıpkı Bursa'da olduğu gibi, işyerine dönüşmektedir. 56 işletme, şehir içinde özellikle küçük imalat işletmelerinin bulunduğu bölgelerde yüksek arsa fiyatlarının, 75 işletme imar durumunun uygun olmamasının ve 61 işletmede iş yerindeki yetersizliğin, işyerlerini büyütme için önemli ölçüde engellediğini belirtirken, bir kaç işletme de bu nedenler arasında; finansman yetersizliği ile ekonomik istikrarsızlığı belirtmişlerdir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, araştırma yaptığımız işletmelerin 122 tanesi, işletmelerinin sahip olduğu işyerini büyütme istediklerini, 30 tanesi de büyütme ihtiyacı duymadıklarını belirtmiştir.

Eskişehir Bölgesi'nde en kısa bir süre içinde arazi kullanımının planlanması, arazinin; konut, tarım ve sanayi arasında bölüşümü ilişkin ana ilkelerin belirlenmesi zorunludur. Tarıma, özellikle yüksek gelir getiren bahçe tarımına uygun toprakların, arazi rantının olağanüstü yükselmesi karşısında, sanayide kullanıma terk edilmesinin önlenmesi gereklidir. Özellikle Eskişehir'in Vişnelik semtinde, bahçe tarımına son derece uygun ve oldukça da verimli toprakların, konut için kullanılması son derece üzücüdür. Bu konuda da gerekli önlemlerin, vakit geçirilmeden alınıp uygulanması gerekir.

2— Taşıma Sorunları

Eskişehir; hem hammadde kaynaklarına, hem de önemli tüketim merkezlerine oldukça yakın bulunmakta, aynı zamanda hem karayolu hem de demiryolu ulaşımına sahip bir şehirdir. Bu olanaklar, işletmeler açısından hammadde ve mamul taşımacılığında önemli ölçüde zaman ve maliyet tasarrufuna olanak sağlamaktadır. Eskişehir, ulaşım hizmetlerinde tarihin hemen her döneminde bir merkez olma özelliğini taşımıştır. Bunun bir sonucu olarak da, tarih boyunca, sürekli değişik kültürlerin etkisi altında kalmış ve değişik uygarlıklara beşiklik etmiştir. Eskişehir'i çevre illere ve kendi ilçelerine bağlayan yolların tümü asfalttır. İl içindeki Devlet yollarının uzunluğu 786 kilometredir. Son yıllarda Eskişehir'i İzmir'e bağlayan Eskişehir-Seyitgazi-Afyon kara yolunun açılışı da, Eskişehir Sanayi İşletmelerine ulaşım açısından büyük yararlar sağlamaktadır.

Öte yandan Organize Sanayi Bölgesi gibi, şehir dışında bir arada bulunan büyük işletmelerin, personel taşıma sorunlarının köklü çözümü için, halihazırda Hava İkmal Merkezine dek giden Banlıyo Hattı'nın, Organize Sanayi Bölgesine dek uzatılması, ilginç bir öneri olarak belirtilebilir. Araştırma yaptığımız işletmelerin % 69.3'ünün, organize sanayi bölgesindeki büyük imalat işletmelerinin personel taşıma sorunlarının çözümü için, bir Banlıyo Hattının kurulmasını istemeleri, az önce yaptığımız önerinin yerindeliliğini ve önemini açıkça belirtmektedir. İşletmelerin geri kalan % 19.3'ü, Banlıyo Hattının kurulmasını istemediklerini belirtirken, % 11.4'ü de bu konuda hiçbir fikir beyanında bulunmamıştır. Eskişehir imalat işletmelerinin ulaşım sorunu pek bulunmamaktadır. Araştırma yaptığımız 156 işletmenin ancak % 18.58'zi, ulaştırma sorunlarının bulunduğunu belirtmiştir.

3— Su, Enerji ve Alt Yapı Sorunları

Eskişehir'de plansız kentleşme, düzensiz ve dağınık bir biçimde kurulan imalathaneler, atölyeler ve küçük iş yerleri; kentin trafik düzenini, su, enerji, kanalizasyon vb. alt yapı sistemlerini zorlayarak, kentin temizliğini ve görünümünü olumsuz yönde etkilemektedir. Araştırma yaptığımız işletmelerin % 91.4'ü, ankette bu konuya ilişkin olarak yer alan bir soruyu evet şeklinde yanıtlarken, % 8.6'sı da hayır biçiminde yanıtlamıştır. Öte yandan 26 işletme haberleşme sorunlarının bulunduğunu, 24 işletme enerji sorunları-

nın, 35 işletme yol sorunlarının, 29 işletme su sorunlarının ve 47 işletme de kanalizasyon sorunlarının bulunduğunu belirtirken, 66 işletme de yukarıda sözü edilen sorunların hiçbirine sahip olmadıklarını belirtmiştir. Bu arada bazı imalat işletmeleri de; hem enerji, hem kanalizasyon hem de çevre kirlenmesi gibi birden fazla sorunları bulunduğunu belirtmiştir. Bu ortak sorunları bazı işletmeler de; haberleşme sorunu, yol sorunu ve taşıma sorunu biçiminde sıralamıştır.

Eskişehir'in sanayileşmesi, belirli bir nüfus akımına ve hızlıca bir kentleşmeye yol açmıştır. Plansız kentleşme, Eskişehir'in çevresinde yol, su, elektrik ve önemli olarak kanalizasyon ve benzeri alt yapıdan yoksun geçeköndü yerleşim merkezlerinin doğmasına neden olmuştur. Bu nedenle Eskişehir; haberleşme, eğitim, sağlık ve benzeri sosyal olanaklar açısından pek fazla gelişmiş sayılmaz. Araştırma kapsamına giren işletmelerin % 51.3'ünün anketimizde yer alan bu konudaki bir soruyu evet olarak yanıtlaması da, Eskişehir'in sosyal olanaklar açısından pek gelişmediğini açıkça göstermektedir. İmalat işletmelerinin ancak % 48.7'si, Eskişehir'in sosyal açıdan geliştiğini belirtmiştir.

Öte yandan Organize Sanayi Bölgesinin devreye girmesiyle, enerji sorunu ve ihtiyacı önemli bir boyut kazanmış ve güvenilir enerji kullanma talebi doğmuştur. Bunun bir sonucu olarak, 1980 yılına dek, çeşitli termik ve hidro elektrik santrallerinden alınan enerjiye ilaveten, 1980'li yıllarda Tunçbilek Termik Santralından çekilen ikinci bir hatla, özellikle sanayi için güvenli enerji sağlanmış ve böylece enerji sorunu büyük ölçüde çözüme kavuşturulmuştur.

4— Endüstriyel Artıklar ve Çevre Kirlenmesi

Eskişehir, günümüzde endüstriyel gelişmenin doğurduğu çevre sorunlarına örnek gösterilen kentlerden biri haline gelmiştir. Eskişehir'de özellikle Vişnelik semti gibi tarıma ve meyve-sebze yetiştirmeye uygun alanların giderek yitirilmesi ve Eskişehir'in kış aylarında dumanlı ve gri bir kente dönüşmesi, sanayileşmenin bu hızlı ve plansız gelişimi durdurulmadığı sürece, kaçınılmaz olmaktadır.

Eskişehir'de özellikle su kirlenmesi önem taşımaktadır. Şehir içinden geçen porsuk çayı, tüm yıl süresince sanayi artıkları nede-

niyle simsiyah bir renge bürünerek akmakta ve çevresine pis kokular saçmaktadır. Doğal güzelliklerin yitirilmesi bir yana, porsuk çayından elde edilen su ürünleri tamamen elde edilemez olmuş ve aynı zamanda Eskişehir halkının yaz aylarında yaptığı sandal gezilerinde de büyük oranda bir azalma olmuştur. Kıyılarda kurulan sanayi tesisleri nedeniyle, porsuk çayı, son yıllarda iyice kirlenmiş, içinde hiçbir canlı yaşayamaz hale gelmiştir. Bunu gören zamanın Eskişehir Valisi, törenler düzenleyerek porsuk çayına balık yumurtası bırakmış ve balıkların yaşamasına olanak sağlayacak temizlikte bir suyun akması sloganını işlemeye çalışmış, fakat Vali bey de bu konuda başarılı olamamıştır. Çünkü yerel basından izlediğimiz kadarıyla, hem halk hem de sanayi kuruluşları, porsuk çayını kirlletmek için elbirliği etmişcesine bir çaba harcamaktadır.

Yine sanayileşmeye paralel olarak hızlı kentleşme, bazı alt yapı ve kent hizmetlerinin yetersizliğine yol açmıştır. Eskişehir içinde, plansız, düzensiz ve dağınık kurulan imalathaneler, atölyeler ve küçük işyerleri, kentin trafik düzenini, su, elektrik, kanalizasyon gibi alt yapı sistemlerini zorlamakta, bir çok yerde kent temizliğini ve görünümünü olumsuz yönde etkilemektedir. Araştırma yaptığımız işletmelerin 42 tanesi, diğer sorunlarla birlikte çevre kirlenmesi sorunlarının bulunduğunu da belirtmiştir.